

IAN KERSHAW, *Kraj: Slom Hitlerove Njemačke 1944. - 1945.*, V.B.Z., Zagreb, 2018., 543 str.

Veoma ugledni britanski povjesničar Ian Kershaw objavio je 2011. godine na engleskom jeziku knjigu pod nazivom *The End: Hitler's Germany 1944-45*. Nakladnička kuća V.B.Z. prevela je knjigu na hrvatski jezik pod naslovom *Kraj: Slom Hitlerove Njemačke 1944. - 1945.* 2018. godine. Na početku knjige nalazi se sadržaj, zahvale, predgovor te naslov *Dramatis personae* koji donosi popis istaknutijih osoba koje obuhvaća navedena knjiga. Nakon uvoda slijedi devet poglavlja, a na kraju se nalazi zaključak, bilješke, popis citiranih arhivskih izvora i vrela te bilješka o autoru.

Već u predgovoru I. Kershaw naglašava što ga je potaknulo na pisanje ove knjige, a kako sam kaže radilo se o tome da se nije mogao sjetiti nijednoga djela koje bi dalo odgovore na pitanja koja su njega zaokupljala, a jedno od najvažnijih pitanja jest kako se nacistički režim uspio održati do samoga kraja, do potpune propasti. S tim ciljem on ističe da će u knjizi posebno istraživati problem strukture vlasti nacističke Njemačke, te mentalne sklopove na svim razinama, od vladajućih do onih podređenih, koji su podupirali kontinuirano funkcioniranje režima do samoga kraja. U uvodnom dijelu s naslovom *Propast u plamenu* Kershaw na jednom primjeru jasno pokazuje kako je nacistički režim gotovo savršeno funkcionirao još u travnju 1945. godine, kada je mnogima bilo jasno da je kraj veoma blizu. Plaće i nadnice u travnju 1945. godine bile su isplaćene, a do zadnjega tjedna rata isplaćivane su i stipendije stranim studentima. Nacistički režim teško bi se održao do potpune propasti da nije imao i javnu potporu.

Priču o propasti nacističke Njemačke autor je odlučio predstaviti na pripovjedan način jer se samo tako, kako sam kaže, "može dobro izraziti dinamičnost - i dramatičnost - faza umiranja režima". Kroz prvo poglavlje s naslovom *Šok za sustav* (str. 37-73), Kershaw nas uvodi u razdoblje nakon neuspjelog atentata na Hitlera u srpnju 1944. godine. Oslikavajući reakcije na neuspjeli atentat na Hitlera, autor posebno naglašava važnost četiri osobe. Taj kvadrumvirat činili su Martin

Boraman, čelnik Stranačke kancelarije, koji je od 1943. godine postao Hitlerov osobni tajnik, iskoristio je neuspjeli atentat na Hitlera da još više ojača svoju moć kroz kontrolu stranačke administracije, te kontrolirajući pristup Hitleru. Druga osoba koja je značajno proširila svoju moć bio je Heinrich Himmler. Uza sve dužnosti koje je do tada vršio, čelnik SS-a, šef Njemačke policije, povjerenik Reicha za jačanje njemačke nacije, ministar unutarnjih poslova, od srpnja 1944. godine postao je i glavni zapovjednik Pričuvne vojske, za koju se držalo da je bila glavno središte organiziranja neuspjeloga atentata. Treća osoba koja je ojačala svoju moć bio je Joseph Goebbels koji je obavljao dužnost ministra propagande Reicha i čelnik stranačke propagandne organizacije, od srpnja 1944. godine imenovan je povjerenikom Reicha za "totalni rat". Četvrta osoba koja uokviruje ovaj kvadrumvirat bio je Albert Speer, iako autor naglašava da je često dolazio u sukobe s prethodnom trojicom, a posebno s Goebbelsom. Speer je bio ministar Reicha za naoružanje i ratnu proizvodnju, i očito je pokazivao vrhunske organizacijske sposobnosti jer je Hitleru i njegovu režimu bio nezamjenjiv. Osim navedenoga, autor predstavlja i reakciju javnosti te vojnih struktura na propali atentat, a svi zajedno bili su u šoku, te je nakon toga uslijedilo razdoblje široke potpore režimu.

Drugo poglavlje nosi naslov *Slom na zapadu* (str. 74-111) i bavi se reakcijama nacističkoga režima na Wehrmachtov kolaps na zapadu tijekom kolovoza i rujna 1944. godine. Saveznicima je nakon iskrcavanja u Normandiji bilo potrebno tri mjeseca da oslobode Francusku i već u rujnu su stigli do njemačkih granica. Sredinom listopada 1944. godine Aachen je bio prvi njemački grad koji je pao u ruke Saveznika. Nacistički režim bio je šokiran uspjehom Saveznika posebno gubitkom Francuske, a broj njemačkih vojnika na zapadnoj bojišnici pao je s 892.000 početkom srpnja na 543.000 prvoga rujna. U izvještajima koji su stizali s bojišnice često se moglo čitati o padu morala, skepticizmu i defetizmu. Reakcija režima bila je još čvršća i stroža kontrola cjelokupnoga njemačkog naroda. Kershaw naglašava kako je od toga trenutka njemačko društvo postalo potpuno militarizirano, a represija je postala dio svakodnevnoga života. Goebbels, koji je bio zadužen za provedbu "totalnoga rata", sve je češće dolazio u sukob sa Speerom uzimajući mu dragocjene radnike iz industrije i angažirajući ih na bojišnici. Stranačka kancelarija koju je vodio Borermann kontrolirala je Njemačku kao nikada ranije.

Treće poglavlje s naslovom *Nagovještaj strave* (str. 112-147) bavi se uspjesima Crvene armije na istočnoj bojišnici i njezinim prvim upa-

dima na njemački teritorij. Koliko god su osvajanja Saveznika na zapadu izazvala šok, kako za njemačko političko i vojno rukovodstvo tako i za obično stanovništvo, izgleda da se ništa nije moglo usporediti s onim što je tek stizalo s istoka. Nakon razbijanja Vojne skupine Centar sovjetska osvajanja nastavila su se dalje prema zapadu stižući do istočnih granica njemačkog Reicha. Već u listopadu Crvena armija je prvi put prešla granicu Reicha pri tom čineći brojne zločine, ubojstva, silovanja i razaranja. Sudeći prema izvješćima najgore je prošao grad Nemmersdorf gdje su počinjeni najstrašniji zločini. Autor ističe kako je nacistički režim nastojao iskoristiti strahote koje su se dogodile u Nemmersdorfu u propagandne svrhe kako bi upozorio cjelokupno stanovništvo, koje je već dobrano bilo iscrpljeno ratom, što im se sprema ako Crvena armija dođe na područje Reicha. Strah je na tom području bio svakodnevna pojava, a običan puk je na sovjetska osvajanja i zločine gledao kao na osvetu za njemačke zločine koji su počinjeni 1941. godine.

Četvrto poglavlje u knjizi naslovljeno je *Nada se uzdiže - i nestaje* (str. 148-185) i bavi se posljednjom velikom njemačkom ofenzivom u Ardenima u prosincu 1944. godine. Kershaw naglašava da je do planiranja ove ofenzive došlo već u rujnu. U početku je označena kodnim imenom "Straža na Rajni", a kasnije je preimenovana u "Jesenska magla" i samo je nekolicina u Vrhovnom zapovjedništvu Wehrmachta bila upoznata sa svim detaljima. Autor se u poglavlju posebno osvrnuo na reakcije njemačkoga društva uoči pokretanja ofenzive. Izvještaji koji su stizali do onih na vlasti pokazali su prilično slabu vjeru u konačnu pobjedu, ali ipak su vjerovali propagandi kako će ova ofenziva biti prekretnica u ratu na zapadu, koja će dovesti do raskola među Saveznicima, a velike nade polagane su i u pojavu novoga "čudotvornog oružja". Ofenziva koja je pokrenuta 16. prosinca bila je slomljena nakon tjedan dana. Pojedini su već tada izjavili kako je rat za Njemačku izgubljen, no unatoč tomu, nacistički režim uspio se održati pojačavajući kontrolu nad njemačkim društvom u cjelini.

Tema petoga poglavlja, koje nosi naslov *Katastrofa na istoku* (str. 186-224), bavi se sovjetskim osvajanjima istočnih pokrajina njemačkoga Reicha. Velika sovjetska ofenziva pokrenuta je 12. siječnja 1945. i do kraja toga mjeseca za Reich su bile izgubljene pokrajine Istočna Prusija, Istočni Brandenburg i Šleska. Crvena armija zaustavila se na manje od 80 kilometara od Berlina. Uz velike vojne gubitke Reicha, procjenjuje se da su tijekom siječnja i veljače na istočnoj bojišnici iznosili oko 450.000 vojnika, i civilno stanovništvo iskusilo je

nezamislive strahote bježeći u panici. Kershaw ističe da se katastrofa na istoku vjerojatno mogla ublažiti da je postojalo imalo razboritosti kod Hitlera i njegova vojnog i političkog vodstva. Hitler je odbijao svaku pomisao na povlačenje, a generali koji nisu proveli njegove zapovijedi bili su odmah smijenjeni. Štoviše, Hitler sve do zadnjega trenutka nije dopuštao ni evakuaciju stanovništva iz ugroženih područja. Političko i vojno vodstvo Reicha i dalje je ostalo vjerno Hitleru i gotovo su u potpunosti provodili njegove zapovijedi. Takvi mentalni sklopovi u strukturama vlasti najbolje mogu opisati kako se nacistički režim uspio održati do potpune propasti.

Šesto poglavlje nosi naslov *Teror se vraća kući* (str. 225-263) i u njemu autor prikazuje gotovo nekontroliranu količinu represije i terora koju je nacistički režim počinio na području Njemačke tijekom veljače. Sigurnosne službe sve su češće dobivali izvješća o padu morala na bojišnici, defetizmi i dezerterstvu. Kako bi se obračunao s tim, nacistički režim 15. veljače 1945. osniva prijeke vojne sudove, a već 9. ožujka i leteće prijeke sudove. Terorom su bili pogođeni gotovo svi, od vojnika koji su pokušali bježati s bojišnice, do običnoga stanovništva koje bi izrazilo neslaganje s režimom. Teror je u jednakoj mjeri pogodio i radnike, uglavnom strance koji su prisilno dovedeni i korišteni gotovo kao robovska snaga, a najgore su prošli zatvorenici u koncentracijskim logorima koji su bili prisiljeni na marševe smrti. U poglavlju autor donosi i prikaz savezničkih bombardiranja njemačkih gradova.

Urušavanje temelja (str. 264-308) naslov je sedmoga poglavlja. Prešavši rijeku Odru na istoku i rijeku Rajnu na zapadu Saveznici su sve više stezali obruč oko Reicha, te konsolidirajući svoje postrojbe spremali su se za konačan obračun s nacističkom Njemačkom. Uz goleme teritorijalne gubitke Njemačka je pretrpjela i velike vojne gubitke, što u opremi što u ljudstvu, a procjenjuje se da je samo tijekom 1944. godine izgubila više od 1.200.000 vojnika. Svima je postalo jasno da je kraj rata blizu i da će završiti veoma nepovoljno za Njemačku ukoliko se nešto ne promijeni. Međutim, Hitler i Vrhovno zapovjedništvo Wehrmachta ostalo je dosljedno svojoj politici, a Hitler je često isticao kako se 1918. godina ne će ponoviti. To je značilo da će se razaranje Njemačke nastaviti, a ljudski gubici rasti. Kershaw navodi kako su se među vladajućom elitom ponegdje mogli čuti disonantni tonovi prema režimu, ali oni nisu nikada javno predstavljeni Hitleru bojeći se njegove odmazde. Pokretanje nekog ustanka više nije bilo moguće niti među vrhovnim vojnim zapovjednicima, a niti među

običnim vojnicima koji su bili u potpunosti iscrpljeni i demoralizirani. Režim je kao nikad ranije pojačavao represiju zahtijevajući borbu do posljednjega čovjeka.

Predzadnje poglavlje u knjizi, *Implozija* (str. 309-362), bavi se posljednjim pokušajima režima da zadrži svoju vlast. Saveznička osvajanja tijekom travnja 1945. više ništa nije moglo zaustaviti. Nacistički režim pucao je na svim stranama, no unatoč tomu represija i teror prema vlastitom stanovništvu dosegla je vrhunac. Bilo kakav spomen o predaji ili povlačenju donosio je smrt. Ipak stanovnici pojedinih gradova odlučili su se suprotstaviti okorjelim nacistima i pripadnicima SS-a. Leteći prijekli sudovi u to vrijeme neumoljivo su izvršavali smrtne presude. Zatvorenici koncentracijskih logora ponovo su bili poslani na marševe smrti. Saveznici su osvajali grad za gradom, a 20. travnja, na Hitlerov 56. rođendan, pao je Nürnberg, glavno nacističko svetište. Autor ističe da u posljednjem tjednu travnja u Reichu više ništa nije sličilo na središnju vlast. Himmler i Göring već su bili smijenjeni, a uz Hitlera su ostali samo fanatici među kojima se ističu Goebbels, Bormann i Dönitz, kojega je Hitler, prije nego što je počinio samoubojstvo 30. travnja, odredio za predsjednika Reicha.

Zadnje poglavlje u knjizi nosi naslov *Likvidacija* (str. 363-400). Ono što Hitler nije želio učiniti, to jest završiti rat i potpisati bezuvjetnu kapitulaciju, ostavio je svome nasljedniku Karlu Dönitzu. Vijest o Hitlerovoj smrti objavljena je uvečer 1. svibnja, te kako autor naglašava, tek je tad uklonjena glavna i nepremostiva zaprjeka prema kapitulaciji. Kershaw se prilično detaljno bavi zbivanjima nakon Hitlerove smrti pa sve do potpisivanja bezuvjetne kapitulacije. Tako se daje pregled najvažnijih zbivanja te opis svih napora koje je Dönitzov ured činio, s jedne strane da se preda zapadnim Saveznicima, a s druge strane da nastavi borbu na istočnoj bojišnici uz povlačenje prema zapadu kako bi spasio što veći broj vojnika. No Saveznici su bili neumoljivi i zahtijevali su bezuvjetnu predaju na svim područjima. Sporazum o vojnoj predaji potpisan je u Eisenhowerovu stožeru u Rheimsu 7. svibnja u 2,41 ujutro, a sva vojna djelovanja trebala su prestati 8. svibnja u 23,01 po srednjoeuropskom vremenu, odnosno minutu nakon ponoći 9. svibnja u Londonu. Budući da tekst predaje nije zadovoljio Sovjete, slijedilo je i drugo potpisivanje ali sad u Žukovljevu stožeru u Karlshorstu u predgrađu Berlina. Autor naglašava da je dokument o bezuvjetnoj predaji potpisan petnaestak minuta do jedan 9. svibnja, ali je datiran na 8. svibnja kako bi bio u skladu s uvjetima sporazuma iz Rheimsa. Kershaw ukratko opisuje događanja nakon kapitulacije te

ističe kako je unatoč potpisanoj kapitulaciji Treći Reich i dalje postojao i to sve do 23. svibnja kada su Dönitz i članovi njegova ureda bili uhićeni i tek taj čin označio je nestanak Reicha.

Hvaljeni britanski povjesničar Ian Kershaw slovi kao jedan od najboljih povjesničara koji proučava europsko 20. stoljeće, a posebno Njemačku pod nacističkim režimom. Njegova dvosveščana biografija Adolfa Hitlera, za drugi svezak autor je dobio nagradu za najbolju knjigu u Velikoj Britaniji 2000. godine, smatra se jednim od najboljih djela o nacističkom vođi. Prije dvije godine na hrvatski jezik prevedena je njegova knjiga *Do pakla i natrag: Europa 1914.-1949.* U knjizi *Kraj: Slom Hitlerove Njemačke 1944. - 1945.* autor vrlo uvjerljivo objašnjava kako se nacistički režim uspio održati do samoga kraja, do potpune propasti. Već na početnim stranicama istaknuto je kako su takvi slučajevi u povijesti vrlo rijetki, te da se strana koja gubi rat u jednom trenutku odluči za pregovore i traži primirje. No Njemačka pod Hitlerovim vodstvom nije to napravila, bilo je potrebno da se zemlja uništi i okupira, gradovi razore, strada na milijune vojnika i stotine tisuća stanovnika, te tek kad je Hitler počinio samoubojstvo otklonjena je prepreka za bezuvjetnu kapitulaciju. Proučavajući strukture nacističke vlasti te mentalne sklopove na svim razinama, počevši od vladajuće elite pa sve do običnoga stanovništva, autor je došao do zaključka kako je Hitlerov nacistički režim uglavnom imao potporu do samoga kraja. Pri tome se posebno naglašava kako je režim uvijek imao potporu od vladajuće elite, kako političke tako i vojne. Kad je u pitanju stanovništvo, jasno je dokazano kako narod nije do kraja podržavao nacistički režim, unatoč širokoj podršci, jer brojna izvješća tijekom 1944. i 1945. godine pokazuju kako ljudi nemaju povjerenja u vodstvo. No dominante elite bile su te koje su imale moć, ali njihova snaga je proizlazila, kako autor kaže iz Hitlerova "karizmatičnog vodstva". Zbog njihove vezanosti uz Hitlera i načina na koji je strukturiran nacistički režim autor smatra da elite nisu ni imale mogućnost da se suprotstave Hitleru na bilo koji organizirani način, bilo vojno ili politički. Kershaw smatra da je upravo to bilo ključno za održavanje nacističkoga režima do kraja, do potpune propasti.

Goran Mijočević